

INKLYUZIV TA'LIM AMALIYOTIDA SAMARADORLIKKA ERISHISHNING O'ZIGA XOS IMKONIYATLARI

Tilovova S.B.

*ChDPU, Boshlang'ich ta'lim metodikasi
kafedrasini o'qituvchisi*

Matupayeva Sh.Z.

ChDPU talabasi

Tayanch so'zlar: ta'lim, inklyuziv ta'lim, imkoniyati cheklangan bola, erkinlik, ota-ona, mutaxassis, muassasa.

Ключевые слова: образование, Инклюзивное образование, ребенок с ограниченными возможностями, свобода, родитель, специалист, учреждение.

Key words: education, Inclusive education, child with disabilities, freedom, parent, specialist, institution.

Резюме: Ushbu maqolada inklyuziv ta'limning o'ziga xos jihatlari va uning amaliyotda samaradorligiga erishishning didaktik imkoniyatlari haqida ma'lumotlar yoritib berilgan.

Резюме: В данной статье освещаются специфические аспекты инклюзивного образования и дидактические возможности достижения его эффективности на практике.

Summary: This article highlights the specific aspects of inclusive education and the didactic possibilities of achieving its effectiveness in practice.

So'nggi yillarda jahon hamjamiyati tomonidan tobora keng e'tirof etilayotgan inklyuziv ta'lim har bir bolaning ta'lim turini tanlashida erkinligi, oilada bo'lish huquqi, o'z uyi hamda mahallasida kamol topishi, barcha qatori teng ravishda bilim olishi kabilarni ta'minlashga qaratilgan. Uyg'un tarzda tashkil etiluvchi mazkur ta'lim jarayoni ijodiy fikrlovchi, ilg'or metod va texnologiyalarni, pedagogik-psixologik diagnostika va pedagogik jarayonni mustaqil loyihalash usullarini qo'llay oladigan yangi o'qituvchi va mutaxassislarni talab etmoqda.

Inklyuziv ta'lim muassasasining pedagog xodimlar faoliyatini tashkillashtirishda o'quv, ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarni to'g'ri rejalashtira olishi, kasbiy mahoratini uzluksiz oshirishi uchun o'zgarib boruvchi zamon talablariga tezkor moslashib borishlarini taqozo etmoqda.

Juda ko‘plab davlatlarda alohida yordamga muxtoj bolalarni yuqori darajada kamol toptirishda kompensator imkoniyatlarni rivojlantirish hamda ijtimoiy moslashtirishni to‘laligicha yo‘lga qo‘yish maqsadida umumta‘lim maktablarida ta‘lim berish ilmiy va amaliy davlat siyosati rejasiga kiritildi.

Mamlakatimizda inklyuziv ta‘limni ta‘lim oluvchilarning ijtimoiy ehtiyojlari va shaxsiy manfaatlaridan kelib chiqqan holda fan, ta‘lim va ishlab chiqarishning mustahkam integratsiyasini ta‘minlash asosida tashkil etishning huquqiy – me‘yorlari ishlab chiqilgan. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 6 noyabrdagi PF-6108-son “O‘zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta‘lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi, 2022 yil 28 yanvardagi PF-60-son “2022-2026-yillarga mo‘ljallangan YAngi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”, farmonlari, 2020 yil 13 oktyabrdagi PQ–4860-son “Alohida ta‘lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta‘lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021 yil 12 oktyabrdagi 638-son “Alohida ta‘lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta‘lim berishga oid normativ huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to‘g‘risida”gi qarori va boshqa hujjatlarda kadrlar masalasi, ta‘lim mazmunini modernizatsiyalash, jarayonni metodik va didaktik ta‘minlash vazifalari belgilab berilgan .

Boshlang‘ich ta‘limda o‘qitish sifatini yaxshilash, o‘quvchilarning imkoniyatlariga mos, davlat ta‘lim standartlari me‘yorlari inobatga olingan o‘quv muhitini samarali tashkil etish, bu jarayonda tashkilotlar va jamoat institutlari hamkorligini kuchaytirish yanada muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Inklyuziv ta‘limning o‘zi nima? - degan savolning tug‘ilishi tabiiy.

Inklyuziv ta‘lim bu - sog‘lom va ta‘limda alohida ehtiyoji bo‘lgan bolalarning bir xil sharoitdagi, psixologik qulay, didaktik ta‘minlangan, variativ yondashuvlar va tolerantlik munosabatlariga asoslangan ijtimoiy-pedagogik o‘quv jarayonidir.

Inklyuziv ta‘lim imkoniyati cheklangan bolalarning umumta‘lim muassasalarida ta‘lim olishlari uchun qo‘shimcha moslamalarning ishlab chiqarilishini va shu yo‘l bilan nogiron bolalar uchun qulay shart- sharoitlar yaratilishini talab qiladi. Imkoniyati cheklangan bolalarning inklyuziv ta‘lim-tarbiyasini amalga oshirishga, ularni ijtimoiy hayotga moslashtirishga qaratilgan ishlarni samarali olib borish uchun maxsus soha xodimlari hamda nogiron bolalar ota-onalariga inklyuziv ta‘limning mohiyati, ahamiyati, ijtimoiy zarurligini tushuntirish ham mas‘uliyatli ishlar jumlasiga kiradi. Zero maxsus yordamga muxtoj bolalarning asosiy muammolarini ular o‘zlari yashab turgan muhitdan, oiladan uzoqda ta‘lim-tarbiya berish bilan hal qilib bo‘lmaydi.

Imkoniyatlari cheklangan jamiyat a'zolari sog'lom jamiyat a'zolari bilan teng huquq va imkoniyatlarga ega bo'lmaz ekan ijtimoiy integratsiyaga erishish qiyin. Inklyuziv ta'limga jalb qilishning tashkiliy, ilmiy-uslubiy masalalarini ko'rib chiqish, mutaxassislarni tayyorlash, ularning malakasini oshirishga oid tadbirlarni ishlab chiqilmoqda. Alohida yordamga muxtoj bolalarni umumta'lim muassasalariga jalb qilishning ikki asosiy omili bor.

Birinchiidan, imkoniyati cheklangan bolalar ham sog'lom bolalar bilan birgalikda o'zaro faoliyat ko'rsatishlari mumkin. Inklyuziv ta'lim maqsadga muvofiq tarzda tashkil etilsa, alohida ta'limga ehtiyojli bolalar ijtimoiy tomondan himoyalanaдилar, sog'lom bolalar esa ijtimoiy adolat va tenglik tamoyillari asosida tarbiyalanaдилar, imkoniyati cheklangan bolalarga nisbatan yanada mehribonroq va e'tiborliroq, o'zganing g'amiga nisbatan sezgirroq bo'ladilar, ularga g'amxo'rlik ko'rsatishni tabiiy hol deb biladilar. Ikkinchiidan, nogiron bolalar ham sog'lom tengdoshlari bilan yonma-yon o'qish, tarbiyalanish huquqiga ega ekanligini his qiladilar va ijtimoiy hayotga osonroq va ertaroq moslasha boshlaydilar. Inklyuziv ta'lim imkoniyati cheklangan bolalarning ta'lim- tarbiyasida ota-onalar, pedagoglar, mutaxassislar, mahalla hamkorligida ish olib borishni talab qiladi.

Inklyuziv ta'lim bolani emas, ta'lim mazmunini o'zgartirishni taqozo qiladi. Inklyuziv ta'limga nogironlikning ijtimoiy ko'rinishining hosilasi sifatida qarash mumkin. Nogironlikning ijtimoiy modeli barcha bolalarning individual-psixologik, o'zlashtirish xususiyatlari har xilligini hisobga olishni va maktab ta'limini barcha bolalarning imkoniyatlariga moslashtirishni nazarda tutadi. Lekin inklyuzivlik-hamma bolani bir xil qilib qo'yish yoki "assimilyatsiya" emas. Uning mohiyati moslashuvchanlik ya'ni, bolalarning har xil tezlikda ta'lim olishini hisobga olib o'qituvchidan ushbu jarayonni qo'llab-quvvatlashi uchun bilim va ko'nikmalar talab qilishdir.

Imkoniyati cheklangan o'quvchilar bilan tashkil etiladigan ta'lim jarayoni inklyuziv ta'lim shakllarini aniqlash va uni umumiy ta'lim jarayoni bilan integratsiyalashni talab etmoqda. Bunday integratsiya ularning o'zlariga xos bo'lgan ta'limiy ehtiyojlariga mos kelishi lozim. Imkoniyati cheklangan o'quvchilarning ta'lim muassasasida o'qishni davom ettirishlari va faqatgina o'zlari kabi imkoniyati cheklanganlar muhitida bo'lishlari ularning rivojlanishlari, ijtimoiylashishlariga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. O'quvchilar bir turda bo'lishi ularning muhitga moslashishlari uchun qulay sharoit yaratadi. Bunday o'quvchilarning imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda o'qitish metodlarini ularga moslashtirish, biroq aloqa o'rnatish sohasida muammolarga ega bo'lgan o'quvchilarni ular bilan uyg'unlashtirish ularning

ijtimoiy rivojlanishlariga sharoit yaratmaydi. Imkoniyati cheklangan bolalar boshqa o'quvchilar bilan bir xildagi xatti-harakatlarni amalga oshirish tajribasiga ega bo'lishlari kerak. Imkoniyati cheklangan o'quvchilarga ta'lim berishning istiqbolli shakllaridan biri ularni guruhlar yoki sinflarga izchil tarzda asta-sekin uyg'unlashtirishdan iborat. Bunda o'quvchilarning sinfdoshlari yoki guruhdoshlari bilan aloqa o'rnatish olishlari va o'qish layoqatlarini hisobga olishlari talab etiladi. Imkoniyati cheklangan o'quvchilar taraqqiyotining ko'lami shu qadar kattaki, ular uchun bir xildagi ta'lim jarayonini tashkil etish imkonsizdir. Bunday sharoitda ko'plab o'quvchilar ta'lim jarayoniga qamrab olinmaydi. Imkoniyati cheklangan o'quvchilar tarkibining turli-tumanligi shuni ko'rsatadiki, ularga ta'lim berish jarayoni bir qator holatlarni mujassamlashtirishi kerak. Boshlang'ich sinf o'qituvchilarini mazkur ta'limga samarali tayyorlash uchun birinchi navbatda, maktab jamoasi tomonidan inklyuziya qadriyatlarini tan olishi lozim. Bundan tashqari o'qituvchilardan har bir bolaning cheklangan imkoniyatidan qat'iy nazar, uning rivojlanishga bo'lgan ehtiyojini qondirish choralarini izlashga kasbiy yo'nalganlik talab etiladi. Eng muhimi, ta'lim muassasasining bolalardagi individuallikni qo'llab-quvvatlash zarurligini tushunish bilan bog'liq inklyuziv madaniyatini shakllantirish ham muhim pedagogik shartlardan hisoblanadi.

Imkoniyati cheklangan o'quvchilarga turli variantlarda ta'lim berish uchun qulay sharoit yaratish kerak. Masalan: O'quvchining bilimlarni egallash imkoniyatini hisobga olgan holda cheklangan ta'lim beriladi. Bunday ta'limning mazmuni umumiy o'rta ta'limning mazmuniga muvofiq kelishi kerak. Bunda tengdoshlari orasida hamda ular bilan umumiy tarzda muayyan vaqt davomida o'qitish amalga oshiriladi. Bu jarayonda o'quvchilarni tizimli tarzda pedagogik-psixologik qo'llab-quvvatlash talab etiladi. Mazkur yo'nalishda o'quvchilar o'z tengdoshlari orasida bo'lib, ular uchun cheklangan ta'lim olish imkoniyati yaratiladi. Bunda ularning rivojlanishi bilan bog'liq holda kelib chiqqan muammolarni bartaraf etish nazarda tutiladi. O'quv jarayoni va sinf xonasidagi shart-sharoitlar imkoniyati cheklangan o'quvchilarning ehtiyojlariga muvofiq kelishi lozim. Bunday sharoitda ta'lim jarayoni individuallashtirilgan, uning muddatlari esa cho'zilgan bo'ladi. Jumladan, ko'zi ojiz o'quvchilar uchun to'qqiz yillik umumiy o'rta ta'lim jarayoni o'n yil davom etishi mumkin. Masalan, tayanch harakat a'zolarida nuqsoni bo'lgan o'quvchilar uchun boshlang'ich ta'limning maqbul varianti sifatida umumiy o'rta ta'lim dasturlari yoki ruhiy jihatdan cheklangan o'quvchilar uchun tuzilgan maxsus dasturlar yordamida amalga oshiriladi. Bularning barchasi inklyuziv ta'lim jarayoni o'ziga xos murakkabliklarga ega ekanligini va shu sohada ishlaydigan o'qituvchilar, sinf

rahbarlari, tarbiyachilar, kasbiy mahorat ustalari zimmasiga jiddiy talablar va mas'uliyatlar yuklashini oydinlashtiradi.

Inklyuziv ta'limning muhim ustuvorligi jamiyatning mustaqil, adolatli va barqaror rivojlanishida katta rol o'ynaydi. Bu usul, turli xil qobiliyat va zaruratlar bilan kelib chiqqan o'quvchilarni qo'llaydi va ularga o'zlarini rivojlantirish va o'zlashtirish uchun zarur bo'lgan imkoniyatlar yaratadi. Shuning uchun inklyuziv ta'lim qanchalik erta boshlansa, bu jarayonga pedagoglar maqsadli tayyorlansalar, jamiyatda ham inklyuziyaning samarador effektlariga erishiladi.

ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasining Prezidentining 2020 yil 13 oktyabrdagi "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4860-son Qarori.
2. Ture Yonson. Inklyuziv ta'lim. Toshkent -2003.
3. R. Sh. Shomaxmudova. "Maxsus va inklyuziv ta'lim" uslubiy qo'llanma. Toshkent-2011 yil.
4. L.R.Muminova, R.Sh.Shomaxmudova, Z.M.Axmedova. "Inklyuziv ta'lim" o'quv qo'llanma. Toshkent,2019
5. F.U.Qodirova, D.A.Pulatova. Inklyuziv ta'lim. O'quv qo'llanma. Qo'qon-2023
6. Sh.Z.Matupayeva. Ta'lim klasteri sharoitida boshlang'ich sinf o'qituvchilarini inklyuziv ta'limga tayyorlash texnologiyalarini takomillashtirish. Monografiya. Toshkent 2023.